

Българите в Северното Причерноморие ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМСЕДМИ

МАЛКО ПОЗНАТИ БЪЛГАРСКИ ИСТОРИЦИ

1. ГАВРИЛ ЗАНЕТОВ (1863 — 1934 г.)

Николай Проданов

1. *Уводни думи.* Изучаването на непрофесионалните историци е важна бъдеща задача на българската историография. Като оставям настрана теоретичната обосновка на това твърдение смятам, че немаловажно място в тази общност заема бесарабския българин Гаврил Занетов. На първо място, интересът на Занетов към историята не е случаен и мимолетен. Той е твърде плодовит като автор в течение на десетилетия и неговите съчинения касаят разнообразна проблематика.

На второ място, Занетов твори във възлово за развитието на българската историопис време — края на XIX и началото на XX век. Това са години на съществени промени, когато се формира изследователска парадигма, в много отношения валидна и днес. Може да се предположи, че в нейното *конструиране* активна роля играят и непрофесионални историци като Занетов.

На трето място, той е от онези личности, на които интересът към историята е като че ли генетично заложен — в много отношения съдбата на неговия род е емблематична за цялата народностна съдба.

На последно място, Занетов в професионално отношение принадлежи към група, която в неговите години показва стабилен интерес към историописа. Наред с офицерския корпус, всред българските непрофесионални историци от края на XIX и от XX век най-многобройни са юристите.

2. *Биографични уточнения.* Биографията на Занетов е слабо проучена. Оскъдната информация за неговия живот откриваме в няколко твърде различни по обем и стойност публикации.

През 1930 г. в известната си книга за бесарабските българи Владимир Дякович сухо съобщава "Гаврил Занетов, с. Конгаз, писател и бивш член на апелативен съд"¹.

През 1933 г. в "Списание на БАН" Занетов помества девет народни песни, записани в родното му село. Като увод към тях той разказва и някои интересни детайли за своя род и младежки години. Неговият праядо Занет живеел във Варна. Самият автор споменава версията, че това странно за българските земи име има италиански произход. В началото на XIX в. Занет се преселва и създава потомство в бесарабското с. Конгас, където преобладава гагаузко население. По-нататък в публикацията си Занетов дава твърде подробни сведения за своя род, но за съжаление пише твърде малко за себе си. Той

съобщава, че е учил в първоначалното училище в родното си село, след което е продължил образованието си в Болградската българска гимназия².

През 1981 г. в своя ценен справочник за българските историци Петър Челов накратко ни информира за годината на раждането му (1863 г.) и за датата (24 февруари 1934 г.) на смъртта му. Отбелязано е също, че Занетов е бил адвокат и съдия в Апелативния съд в София³. Последното уточнение изглежда ценно в сравнение с информацията, дадена от Вл. Дякович, тъй като в края на XIX в. и началото на XX в. в България има три апелативни съдилища — в София, Пловдив и Русе⁴.

Най-сериозният опит за уточняване биографията на Занетов досега е направен от литературоведа Йордан Василев⁵. Той е заинтригуван от авторството на една програмна статия, озаглавена "Осветление на българската поезия", отпечатана в сп. "Зора" през май 1885 г. и подписана с трудните за разшифроване инициали Г. З-ча. Тръгвайки по следите на този и някои други литературоведски текстове от края на XIX в., Й. Василев се опитва да реконструира и биографията на Занетов.

Възстановяването на детските и юношеските години е направено по собствените сведения на Занетов от 1933 г. Й. Василев предполага, че след завършването на Болградската гимназия младият бесарабец изучава юридическите науки в Женева. Основавайки се на разкази на стари жители на Княжево, където Занетов изживява последните години от живота си, Й. Василев приема, че той се установява в България около 1882 г. Първите десет години от живота му в България са твърде неясни. Използвайки издания в края на XIX в. справочник "Български алманах", Й. Василев се добира до информацията, че през 1892 г. Занетов е съдия в Окръжния съд в Сливен. През 1893-1894 г. той е прокурор при Окръжния съд във Враца, а през 1895-1896 г. е съдия в Окръжния съд във Варна. Някъде в тези години Занетов се премества в София, където продължава работата си като юрист.

Й. Василев успява да открие информация и за краткото му членуване в Българското книжовно дружество. Занетов е приет за дописен член на БКД на 10 ноември 1898 г. и точно след две години — на 10 ноември 1900 г. сам се отказва от членство в дружеството. През есента на 1899 г. в БКД се провеждат осем поредни заседания на главното събрание, които обсъждат и утвърждават сериозни уставни изменения. Те засягат най-вече статута в дружеството на дотогавашните дописни членове — част от тях преминават в категорията на действителните членове, а за останалите е учредена странната категория временни дописни членове⁶. Попаднал в последната категория и сметнал че тези промени незаслужено го обиждат, Занетов предпочита сам да се отдръпне от работата на дружеството.

Позовавайки се на Владимир Дякович⁷, Й. Василев отбелязва, че след Първата световна война Занетов е пенсиониран като член на Апелативния съд в София⁸. Всъщност тук има някакво недоразумение — никъде Дякович не твърди подобно нещо.

В последните години от живота си Занетов живее в усамотение в Княжево без да създаде семейство и потомство.

В последната по хронология публикация⁹, биографичните сведения за Занетов изцяло следват студията на Й. Василев.

Оказа се много трудно тези оскъдни сведения да бъдат проверени и допълнени. Не е запазен личен архив на Занетов. В архивите на някои от учрежденията, където е работил и където успял да направя справки, няма практически никаква информация¹⁰.

Неговата смърт през 1934 г. не е отбелязана в периодичните издания — нито в "Летопис на БАН", който не пропуска да отбележи с кратки бележки кончината на членовете на Академията, нито в изданието на Съюза на българските адвокати — "Адвокатски преглед" — където вероятно Занетов е членувал.

Полезен в случая се оказва педантизмът на българската бюрокрация от края на XIX в. и началото на XX в. В тези години в "Държавен вестник" редовно се публикуват новите назначения и преместванията по служба на българските магистрати. Съществена подробност е, че съобщението за първото назначение неизменно е съпроводено с информация за висшето училище, което е завършил съответния правист. Това даде възможност да се уточни юридическата кариера на Занетов в правосъдната система на България.

Гаврил Занетов не е учил право в Женева, а в Одеския университет. Тази информация прави твърде неправдоподобно известието, че той идва в България през 1882 г. В светлината на предположението, че е учил право в Западна Европа, годината изглежда твърде вероятна. Версията, лансирана от Й. Василев изглежда така — Занетов завършва Болградската гимназия, след това се преселва в България (19 годишен младеж!) и от тук заминава за Женева. След като знаем обаче за следването му в Одеса, едва ли можем да приемем толкова ранна година за преселването на Занетов. По-вероятната версия е — той завършва гимназията, след това учи в Одеса и чак тогава идва в България.

В качеството си на дипломиран юрист, на 10 май 1889 г. Занетов е назначен за съдия в Кюстендилския окръжен съд¹¹. Твърде скоро — на 11 декември с. г. — по собствено желание той е уволнен от заеманата длъжност¹². Следва година и половина, през които Занетов не работи като магистрат и е много трудно да се уточни с какво се е прехранвал. Едва ли е работил като адвокат. Младият юрист току-що завършил образованието си и без солидни контакти в България не е можел да разчита на успех в адвокатската професия. Междувременно, през 1888 г. в България е приет специален Закон за адвокатите, според чийто чл. 13 в началото на всяка година в "Държавен вестник" се печата пълен списък на адвокатите и адвокатските помощници в Княжеството¹³. Първият отпечатан списък е от началото на 1890 г.¹⁴ — в него Занетов липсва.

От 19 май 1891 г. той е съдия в Окръжния съд в Сливен¹⁵. От този момент започва непрекъснатата кариера на Занетов в правосъдната система на Княжество България. На 4 ноември 1891 г. той е преместен за съдебен следовател при Бургаския окръжен съд¹⁶. На тази длъжност е до 11 март 1892 г.; от март 1892 г. до 14 август 1894 г. е прокурор при Окръжния съд във Враца; след това до 23 февруари 1895 г. е прокурор при Окръжния съд в Хасково; от февруари 1895 г. до 30 декември с. г. е съдия в Окръжния съд във Варна; от декември 1895 г. до 20 февруари 1897 г. е съдия в Окръжния съд в София; от 20 февруари 1897 г. до 29 март 1900 г. е подпредседател на същия съд; от 29 март 1900 г. до 12 март 1901 г. е съдия в Пловдивския апелативен съд; от 12 март 1901 г. до 7 април 1902 г. е съдия в Русенския апелативен съд; от 7 април 1902 г. е съдия отново в Пловдивския апелативен съд¹⁷.

В края на 1909 г. се разиграват неприятни събития, в които е въввлечен и Занетов. Заедно с други апелативни съдии от Русе и Пловдив, той е наказан дисциплинарно от Върховния касационен съд с отстраняване за 15 дни от работа — тежко наказание, след което следва само дисциплинарното уволнение. Неясно е за какво точно е санкциониран

съдията, тъй като официалната формулировка е твърде обща — за "опущения, които са произлезли от невнимание и небрежност при изпълнение на служебните обязанности"¹⁸. Това наказание се отразява негативно върху по-нататъшното протичане на кариерата му. През 1911 г. положението се усложнява още повече — на 2 март с. г., съгласно решение на Висшия дисциплинарен съвет при Министерството на правосъдието Занетов е уволнен от длъжност¹⁹. Още същата година той се появява под пореден номер 545 в Списъка на адвокатите и адвокатските помощници, прикрепен към Софийския окръжен съд²⁰. Оказва се, че информацията дадена от П. Чолов не е съвсем точна — Занетов не е работил никога в Софийския апелативен съд.

След 1911 г. Занетов явно се прехранва като адвокат. Този факт обяснява обстоятелството, че тогава книжовната му дейност рязко се активизира — изпод перото му излизат няколко книги и множество публикации в периодичния печат. Подобна интелектуална дейност може да си позволи човек със свободна професия, разполагащ с времето си. Освен това, в някои от материалите му откриваме елементи от категорични политически позиции — изява, която един съдия трудно може да си позволи.

В годините на Първата световна война Занетов е сред най-дейните представители на българската интелигенция, които взимат отношение към деликатните проблеми на етническата принадлежност на Поморавието. През 1916 г. той успява да си уреди пътуване в този регион²¹.

През 1917 г. Занетов е един от основателите, наред с Димитър Мишев, д-р Кръстьо Кръстев, Анастас Иширков, Стилиян Чилингиров, Спас Вацов на Поморавския народно-просветен комитет. Като член на този комитет, заедно с други свои колеги, той посещава Ниш от 2 до 7 юли 1917 г.²² Впечатленията от пътуването Занетов споделя в няколко последователни броя на в-к "Моравски глас"²³, а в края на същата година отправя специален доклад до министър-председателя Васил Радославов с конкретни препоръки за българската държавна политика по отношение на Поморавието²⁴.

През 1932 г. Занетов става член на Научния институт "Западни покрайнини" — той фигурира под номер 17 в списъка на основателите на това сдружение наред със Стефан Младенов, Стилиян Чилингиров, Александър Теодоров-Балан, Георги П. Генов, Анастас Иширков, Йордан Захариев, Андрей Тошев, Йордан Иванов, Борис Йоцов, Емануил Попдимитров и др.²⁵

В последните години от живота си Занетов се отдръпва и от адвокатската професия — в списъка на адвокатите в Царство България към 31 декември 1927 г. той не е вписан²⁶.

Информацията, съдържаща се в "Държавен вестник" допълва и още някои празноти около биографията на Занетов. През 1893 г., 1894 г., 1897 г., 1898 г., 1903 г., 1908 г., 1909 г., 1910 г.²⁷ му е разрешавано ползването на задграничен отпуск. Част от тези отпуски са по здравословни причини, част по "семейни причини". Тъй като Занетов няма семейство в България, може да се допусне, че поне някои от тези отпуски той прекарва в родното си село. С положителност той пътува до Бесарабия през април 1897 г., когато в разрешението за отпуск е отбелязано — "и му се разрешава да прекара тоже зад граница Великденските празници". Също така са му позволявани многобройни кратки отпуски по здравословни причини, което идва да потвърди споменатото от Й. Василев обстоятелство, че Занетов е имал здравословни проблеми.

Занетов взима активно участие — каквато е практиката по онова време по

отношение на магистратите — в организирането и провеждането на някои избори в Княжеството. През 1902 г. той е председател на изборна секция в Шумен при провеждането на парламентарните избори за XII ОНС²⁸; през 1903 г. е председател на изборна секция в Сливен при провеждането на изборите за XIII ОНС²⁹; през 1905 г. е председател на изборна секция в Пловдив при изборите за окръжни съветници³⁰.

През 1898 г. за "дългогодишна и усърдна служба" и явно във връзка с десетгодишнината на работата му в правосъдната система, Занетов е награден с Орден за гражданска заслуга V степен³¹.

Тези уточнения по отношение биографията на Занетов имат определено значение за изясняване "географията" на неговите съчинения. Косвено те потвърждават идеята на Йордан Василев, че тайнственият автор на статията "Осветление на българската поезия", отпечатана в сп. "Зора" през май 1885 г., който е скрит зад инициалите Г. З-ча е Занетов. Ако е вярно предположението, че разгърнати инициалите означават Гаврил Занетович (Занетич), този русизъм лесно може да се обясни с обстоятелството, че по това време авторът живее в предимно руска среда като студент в Одеса (самият той отбелязва в една от книгите си, че в 1884 г. е студент³²). Обяснимо става защо отзивът за кн. 3 и 4 на новото списание "Мисъл", отпечатан в пловдивския вестник "Балканска зора" и подписан с инициалите Г. З-в е изпратен от Айтос. От ноември 1891 г. до март 1892 г. Занетов е съдебен следовател при Бургаския окръжен съд и Айтос е в неговия служебен район. Става ясно защо книгата "Две статии по нашата литература" (1893 г.) е отпечатана в Лом — през цялата 1893 г. Занетов е съдия във Враца, а Лом е в неговия район. Потвърждава се предположението на Й. Василев, че книгата "В Сръбско и Хърватско" (С., 1898 г.) отразява впечатленията на автора от негово пътуване в западните ни съседки през 1897 г. или в началото на 1898 г. — от 1 юли до 1 август 1897 г. на Занетов е разрешен задграничен отпуск. Става ясно защо писмото за напускането на БКД е написано от Пловдив — през 1900 г. Занетов е апелативен съдия там. Изяснява се защо книгата "Българското население в средните векове. Историко-юридическа скица" е отпечатана в Русе през 1902 г. — по това време Занетов е съдия в Русенския апелативен съд.

Вероятно в началните години след идването си в България Занетов е нямал сериозно намерение да се отдава на съдийското поприще. Неговите зрели и концептуални литературно-теоретични разработки показват амбиция за реализация в тази сфера на хуманитаристиката. В онези години сериозно за такова житейско поприще е можело да се мисли само в столицата София. На тези обстоятелства вероятно се дължи и назначението на Занетов в близкия до столицата Кюстендил. Твърде скоро обаче — след половин година — младият юрист напуска сигурната държавна работа и пред следващата година и половина вероятно живее в София и се опитва да се установи трайно в нея. Той не успява в осъществяването на тази си амбиция и от май 1891 г. отново се връща на работата си като магистрат — този път в Сливен. Въпреки явната безалтернативност на професионалната си ангажираност като юрист, Занетов продължава упорито да се опитва да се премести в София — през октомври 1891 г. се опитва да си издейства чрез Иван Вазов работа в Статистическото бюро в София³³, а в края на века се мъчи да постигне преместване в столицата чрез Иван Шишманов³⁴. Вероятно едва след скандалното си напускане на Книжовното дружество през 1900 г., Занетов окончателно се отказва да напуска юридическото поприще и предпочита да съчетава съдийските си ангажименти с

работата си на книжовник.

Въпреки откриването на тези подробности остават все още много неясноти по отношение биографията на Занетов — не знаем нищо за студентските му години, не сме сигурни дали през някои от задграничните му отпуски той е пътувал из Западна Европа. Знаем твърде малко за неговите контакти с българските политически и културни дейци³⁵.

3. Исторически творчество. Книжовното творчество на Гаврил Занетов е твърде разнопосочно и разкрива интелектуалец с висока мяра както спрямо собственото си творчество, така и спрямо чуждите публикации. В многобройните си отпечатани материали той показва стабилен интерес към проблемите на литературната история, народопсихологията, международното право и историята. В продължение на няколко десетилетия (от първата му литературоведческа статия от май 1885 г. до последната му публикация на вече споменатите народни песни от 1932 г.) Занетов търси и намира начини написаното от него да звучи оригинално, убедително и актуално. В количествено отношение историческите публикации решително преобладават. Те биха могли да се обединят в няколко групи.

3.1. Общи исторически проблеми на българската народност през средните векове. История на българското право. През 1902 г. в Русе е публикувана книгата на Занетов "Българското население в средните векове. Историко-юридически скици". Съчинението се състои от две части — обшохисторическа и правноисторическа.

Историческата част е построена най-вече по концепциите и фактологичното изложение на Марин Дринов и Константин Иречек. Занетов изказва и свои мнения с различна степен на аргументираност най-вече по проблема за етногенезиса на българския народ.

Неясно е становището му по отношение на коренното балканско население. Той не споделя мнението на онези историци, които поддържат тезата, че всъщност траките били етническо славянско население. От друга страна обаче пише: "Може би историческата наука ще ни докаже някога, че тия славяно-български племена имат тясна свързка с обитателите на техните земи от времето преди Христа".

Картината на славянското установяване на Балканите е построена изключително по хабилизационния труд на М. Дринов "Славянското заселване на Балканите" с една съществена разлика — за Занетов няма различни славянски племена, усядащи на юг от Дунава, а едно единствено. Той твърди, че "всичкото обширно пространство от Аквила и източниците на Драва и Лаура дори до Черно море на изток и Солун на юг е било заето от едно славянско племе, което с дохождането на сърбохърватите в III век било разделено на две части, от които сетне се образували две народности: славянска и българска". Според Занетов, славяните от т. нар. българска група, са по-стари заселници на Балканите в сравнение със славяните от сърбохърватската група и в определено време са владели целия полуостров. Тръгвайки от тази основна теза, за Занетов е естествено да продължи размишленията си и по отношение на езика — "българският език от най-старо време и до сега запазва своите отличителни признаци, които го отличават от другите славянски езици".

По отношение прабългарите, Занетов е категоричен — те са от хунски произход.

Той приема деление на българските говори на четири групи: а) източна (в Северна и Южна България); б) южна (в Родопите); в) югозападна или македонска; г) северозападна или шопско-трънска. Езиковите различия не са единствените диференциращи белези на

своите носители — те се наблюдават и в носите, обичаите, икономическото състояние и в антропологическите белези. Тези разлики Занетов обяснява с различното време, в което отделните групи от населението са дошли на Балканите.

Тези мураамшления по естествен път преминават в заключения по някои по-частни проблеми. Занетов смята, че гагаузите, кърълбашите, гаджалите и торлаците са преки потомци на прабългарите. Дори според него "торлак" означавало "полутурчин" (без да конкретизира откъде има тази информация). Специално по отношение на гагаузите, Занетов е един от най-ярките защитници на теза, която в последните години отново си пробива път³⁶.

Занетов разглежда произхода на названието "влах" и отбелязва, че в средните векове това не е народностно име, а означава "пастир" — една теза, която е възприета и от съвременната историческа наука.

В хода на своето изложение той дава твърде пространен поглед върху историческата участ на българите в т. нар. "крайни български предели" — Албания, Мала Азия, земите на север от р. Дунав. Особено подробен е, когато пише за българите в съвременната му Сърбия — на този въпрос отделя двадесетина страници.

Безспорно приносната част в книгата е втората, в която Занетов разсъждава върху юридическото положение на българското население през средновековието. Анализирани са многобройните запазени правни източници, юридическото положение на селските общини, войниците, болярството, черковните и манастирските имоти, данъците. Тази част демонстрира добро познаване на материята. Най-вече върху нея Стефан С. Бобчев пише обширна рецензия, с чиито основни изводи можем да се съгласим и днес. Според него "книгата на г. Занетов "Българското население в средните векове" е един солиден труд по историята на старото българско държавно право... Първи път на български език (подч. мое, Н. П.) ние се срещаме с един поставен на широки историко-юридически основи труд за българското население в старо време."³⁷

Основното достойнство на книгата според Бобчев е в решимостта на автора да се заеме за един тежък научен труд във време, което в много малко отношения стимулира подобни изяви. Рецензентът открива и сериозни недостатъци на книгата: "а) отсъствие на една научна система и издържан план в изложението на труда³⁸; б) увличане в много дреболии, свършено излишни и които правят да се губи много от интересните главни неща и положения; в) недостатъчното запознаване с някои стари законодателни паметници (Закон Соудный Людьмь, Еклогата, Закон Градски и пр.; г) увличане в загадъчни, ненаучни предположения (стамболовистите имали най-много типове туранци)³⁹; и най-последно) мъглявост в изложението..."⁴⁰

Тези слабости могат да се обяснят с обстоятелството, че през 1902 г. Занетов все още не е навлязъл в дълбочината на интересуващите го научни проблеми. Възможно е да се направи извода, че ако той беше продължил тези си занимания, би могъл да се превърне в задълбочен познавач на старобългарското право от ранга на съвременника си Стефан С. Бобчев.

3.2. Българите във от държавните граници на Княжество България.

3.2.1. Българите в Бесарабия. Дебютът на Занетов в историописата е в област, с която той е свързан и добре информиран. През 1891 г. в две последователни книги на органа на Българското книжовно дружество се появява неговата студия "Българските

колонии в Русия⁴¹. Последната част на студията излиза в същото списание чак през 1895 г.⁴² Причините за толкова дългото забавяне са неясни, вероятно трябва да се отдадат на чисто житейски обстоятелства — местенията от град на град и неизбежните при това битови проблеми. Впрочем, и в този вид Занетов не смята, че студията му е окончателно завършена. Последното му изречение в продължението от 1895 г. е следното "изложението за последующите събития оставаме за друг път". Студията представлява солидно аргументирано документално изследване, издържано във фактологичен дух. Тя обхваща събитията от самото начало на преселванията до Кримската война.

Студията, издадена в най-старото и авторитетно българско списание с научен профил, привлича вниманието на българската общественост. През 1898 г. Занетов е избран (след един неуспешен опит) за дописен член на БКД именно заради студията за българските преселенци в Русия. Чрез този акт Занетов формално е признат за личност със заслуги в областта на научното познание за българите във от държавните граници на Княжеството.

Това признание прави твърде конюктурно изолирането на Занетов от някои книжовни начинания с обществено-държавен характер от края на XIX в. В началото на 1895 г. в Княжеството се поставя началото на инициативата, наречена "Българско отечество". Нейната цел е да се напишат и издадат няколко десетки кратки очерка с научно-популярен характер, които да информират максимално широк кръг български граждани за миналото и настоящото състояние на родината им⁴³. Между планираните материали е и кратък преглед на историята и актуалното състояние на българите в Банат, Бесарабия и Добруджа. Сред българските интелектуалци от края на XIX в. безспорно най-голяма информираност за бесарабските българи е демонстрирал Занетов. Изборът на редакционния комитет на "Българско отечество" пада обаче не върху него, а върху Любомир Милетич⁴⁴. Отсъствието на Занетов от авторския колектив на "Българско отечество" не можем да си обясним с неизвестността му на организаторите на инициативата. Сред тях са неколцина български интелектуалци, за които сме сигурни, или можем да предположим, че са познавали Занетов — Иван Вазов, Иван Шишманов и землякът му Димитър Агура.

Непривличането на Занетов при написването на очерка за българите в Банат, Бесарабия и Добруджа е най-вероятно по политически и личностни причини. Занетов е с изявени русофобски политически убеждения⁴⁵, а в края на века в България правителството на Народната партия провежда енергична политика за помирение с Русия. Евентуалното съавторство между Занетов и Л. Милетич (който безспорно е добре информиран за българското население в Банат) е невъзможно поради крайно изострените отношения между двамата⁴⁶.

3.2.2. Българите в Поморавието и Тимошко. От края на XIX в. Занетов показва упорит интерес към българо-сръбските отношения в миналото и в съвременността и в частност към българите, останали вследствие историческите превратности да живеят в пределите на сръбската държава. През 1898 г. излиза пътеписната му брошура "В Сръбско и Хърватско", в която разказва за свое пътуване в Хърватско, Славония и Сърбия. Той обръща внимание на панславистките идеи за създаване от България, Сърбия и Черна гора на единно княжество начело с княз Никола Черногорски. В онова време Занетов е един от малцината български автори, които пишат за българското население в Нишко, Пиротско и Зайчарско⁴⁷, като особено акцентува върху гр. Враня, запазил напълно в края на XIX в.

българския си облик. Брошурата е определено сърбофобска. Авторът твърде прозорливо предсказва сериозен българо-сръбски конфликт в близкото бъдеще.

През 1902 г., както вече отбелязах, в книгата си "Българското население в средните векове" Занетов отново показва целенасочен интерес към съдбата на българите в Поморавието.

В годините на Първата световна война Занетов издава четири различни по обем и стойност книги за българското население в Поморавието и Тимошко и няколко отделни статии⁴⁸. Както вече беше споменато, той успява да си издейства от военните власти разрешение да посети този регион през 1916 г. Така Занетов добива преки впечатления, подобно на учените, участници в т. нар. научна експедиция в Македония и Поморавието през 1916 г.⁴⁹, и на някои журналисти — напр. Тихомир Павлов⁵⁰. През 1917 г. Занетов посещава още веднъж Поморавието.

В споменатите книги, които съдържателно много си приличат и дори застъпват, Занетов съсредоточава вниманието си върху един въпрос — етническата принадлежност на населението в Поморавието и Тимошко. Той разглежда въпроса двупластово, в контекста на историческите събития от средновековието и от XIX в. По отношение етническата ситуация на Балканите в ранното средновековие характерна е следната мисъл на автора: "Старите тракийци не са били славяни, но е имало едно друго население, подчинено тям, което изглежда да е било славянско. Във всеки случай славянското население в Дакия, Панония и на Балканския полуостров е било много старо, представлявало една компактна маса, с един славяно-български език. То е живяло векове при еднакви условия и е представлявало от себе си един обединен културен и национален тип, още преди образуването на българската държава. То е имало много общи черти с околните неславянски народи, с които е живяло векове и значително се е отдалечило от останалите славянски народи... Затова и жителите на Морава и Косово като стари местни славяни принадлежат към славяно-българското племе, а не към сръбите, дошли в VII век сл. Хр. и настанени по на запад."⁵¹

Постепенно обаче, с течение на вековете, това старо население в Поморавието изгубва автентичния си етнически облик. През XIX век има процес на реколонизация на тази област от българско население — "... цялото население по двете страни на Велика Морава е ново: старото моравско племе... не съществува, новото население е преселено в последните столетия от по-южните български земи; езикът на това население е донякъде посърбен; под влиянието на официалния сръбски език и държавна власт се е образувало едно ново моравско наречие, което се нарича сръбско, но в същност е сръбско-българско и значително се отличава от чисто сръбския език. Но българското происхождение на това население... ни дават право да го считаме за българско..."⁵²

Причините за частичната асимилация на българското население в Поморавието Занетов е склонен да търси в народопсихологията. "У българите има едно вродено чувство за незачитане националната идея, едно безразлично отнасяние към най-съществените народни задачи — обединението на българския народ. Българският народ в последните столетия отива към пропадание, етнографическите му граници постепенно се стесняват. А това става не само по външни, но и по вътрешни причини.

Във времето на сръбското въстание, в Белградския пашалък забелязваме две особени течения: едно сръбско национално, представлявано от западните елементи...;

друго — едно селско безразличие на източна Морава, което се удовлетворява с малки свободи, иска да замени владичеството на султана с друго християнско. Ако шете тук има борба за всичко: за християнство, за православие, за братско единение със сърби и руси, може би и за други хуманитарни идеи: но няма желание да се работи за една България. И така е било не само тогава...”⁵³

3.3. История на Балканските войни. През 20-те години Занетов проявява последователен интерес към предсторията и същинското развитие на Балканските войни. В списанията ”Пролом”, редактирано от Димо Кьорчев и ”Българска мисъл”, редактирано от Михаил Арнаудов, излизат няколко откъса от документално изследване за войните, озаглавено ”България в Балканския съюз”. Поместените откъси оставят впечатлението за един завършен труд, който обаче не е публикуван и за съжаление не е известно дали се е запазил ръкописът му. Той, доколкото съм информиран, остава неизвестен и за най-осведомените съвременни познавачи на Балканските войни.

Ако публикуваните откъси се разгледат в естествената им хронологическа последователност, на първо място трябва да се постави студията на Занетов за политиката на Австро-Унгария и Германия към България от 1908 г. до 16 юни 1913 г.⁵⁴ Анализирани са публикувани дипломатически документи. Авторът е критичен по отношение сключването на Балканския съюз под егидата на Русия. Занетов смята, че в един момент, когато Австрия и Германия са готови да помогнат на България срещу Сърбия, която държи под своя власт голяма част от българските земи и е неин главен неприятел в Македония, се сключва неестествен съюз, насочен и срещу посочените средноевропейски държави. Критичният тон на автора по отношение политиката на българските правителства се запазва до края на публикацията, като е особено остър спрямо личността на д-р Стоян Данев.

Занетов сътрудничи на сп. ”Пролом” през всичките пет години (1922-1926 г.), през които то излиза. Редактирано от Димо Кьорчев, който ”добре познава въпросите на европейската политика във всичката им широта и сложност”⁵⁵, списанието осигурява подходящо текстуално обкръжение за материалите на Занетов.

В ”Пролом” са публикувани три части от неизлязлата книга на Занетов за Балканската война. Най-рано е публикуван откъсът ”Атаката на Чаталджа”⁵⁶. Той е написан по документи и спомени на непосредствени участници в събитията — генералите Иван Фичев, Михаил Савов, Радко Димитриев, Васил Кутинчев и др. Личната отговорност за неуспеха на Чаталжанската операция, според Занетов, трябва да се понесе от ген. Радко Димитриев⁵⁷. Той обръща внимание и на редица конкретни слабости на командването — в боя не са вкарани достатъчно от наличните войски, резултатите от стрелбата на българската артилерия са нищожни и др.⁵⁸

Следващият публикуван откъс е озаглавен ”Интервенцията през Балканската война”⁵⁹. Той е посветен на някои аспекти от дипломатическата намеса на Великите сили в Балканските войни.

През 1925-1926 г. са публикувани студиите ”Отношенията ни с Румъния през Балканската война”⁶⁰ и ”Из историята на Балканската война. Кабинетът на Данев.”⁶¹ В последния материал, авторът намира за главен виновник за събитията от юни 1913 г. ”сляпата русофилска политика на Стоян Данев”.

Последен в хронологическо отношение (макар и публикуван през 1922 г.) е прегледът на Занетов на изданията през 1920 г. първи том от т. нар. Оранжева книга,

съдържаща документи за началото на Първата световна война и отношението на България към нея⁶². Тази публикация също може да се присъедини към поредицата от материали на Занетов за Балканските войни, защото авторът разглежда отношението на България към Европейската война като продължение на предходните военно-политически събития на полуострова. Авторът се придържа към фактологията, изложена в документалните източници и показва умение за техния анализ.

3.4. Рецензии и отзиви на историческа тема. Необходимо е да се отбележат и някои от многобройните рецензии и отзиви на Занетов. Те засягат разностранна тематика и някои от тях разглеждат книги на границата между историята и политологията.

През 1896 г. Занетов публикува рецензия за сборник от статии на един румънски автор за икономическото и социално положение в Северна Добруджа⁶³. Обръща внимание на препоръките на автора — явно насочени към по-бързото румънизирание на областта — да се усъвършенства сигурността в района; да се изравни гражданското състояние на добруджанци с останалите румънски граждани; да се подобри качеството на чиновническия персонал; да се усъвършенства инфраструктурата и се осъществи румънска колонизация.

В изданието на Книжовното дружество от 1899 г. Занетов рецензира книга на Гастон Монило, която разказва за Парижкия конгрес от 1856 г. и реформите в Османската империя до 1871 г.⁶⁴

През 1912 г. във в. ”Воля” Занетов публикува няколко рецензии, измежду които заслужава да се отбележат написаното от него за ”История на древните траки” от Никола Йонков-Владикин, при което той отново изказва колебливото си мнение за автохтонността на славяните на Балканите⁶⁵ и за книгата на Владан Джорджевич ”Европа и дипломатическата история на балканските християнски държави през XIX в. I. Европа и Румъния”⁶⁶. Тези рецензии показват един дълбоко убеден във възгледите си автор, който е готов да ги защитава упорито.

4. Няколко извода. Основните съчинения с историческа тематика на Гаврил Занетов го легитимират като представител на преходно време в развитието на българската историопис. От една страна, той се родее с историописно направление, което има своите корени в доосвобожденския период, но продължава, макар и приглушено своето съществуване и в първите десетилетия на XX в. Личностите от това направление не са само историци, те не са тясно специализирани — според твърденията на съвременните ни литературни историци — малобройните литературоведчески работи на Занетов са изпълнени със свежо и оригинално мислене. Връзката със историописата от XIX в. е и концептуална — макар и колебливо изказваната идея за автохтонността на славяните на Балканите у Занетов е явен анахронизъм.

Невъзможно е да се отрече силния публицистичен привкус на някои от работите на Занетов — особено тези излезли по време на Първата световна война. Това също е продължение на възрожденската традиция — когато историческото познание не се схваща като самоцел, а като интелектуална дейност с ярка обществено-политическа ангажираност. Работите му са написани от ясно декларираните политически позиции — обстоятелство, което влиза в дълбоко противоречие с изискванията на позитивистите за безпристрастност в историческото изложение. Разбира се, отделен въпрос е, че в много случаи предварително заявената позиция на хладнокръвен арбитър у позитивистите се превръща

в удобно прикритие за манипулиране на общественото мнение. Характерът на Занетов — с изострено усещане за лично достойнство — явно го предпазва от подобно лицемерие.

В същото време работите му за българските колонии в Русия и за Балканските войни, построени стриктно върху анализа на документална информация, го сближават с основни методологически постулати на позитивизма. Едновременно с това, изявления от рода на "Може би историческата наука ще ни докаже някога..." го разграничават от тази методологическа парадигма.

Съчиненията на Гаврил Занетов са далеко от елементарната пропагандност на други произведения на непрофесионални историци. Прекрасно запознат с изворите и наличните историописни източници, той не се колебае да излага и защитава собствени тези, които не във всички случаи са приемливи. Историческото познание винаги ще има нужда от подобни творци — способни с решителен жест да разкъсат традиционния за историческата колегия конформизъм.

Бележки

¹ Дякович, Вл. Българите в Бесарабия. Кратък исторически очерк с пет приложения. С., 1930, с. 110.

² Занетов, Г. Български народни песни от с. Конгаз, Бесарабия. — *Списание на БАН*. Клон Историко-филологически и философско-обществен. Кн. 45, Т. 22. С., 1933, 121-134.

³ Чолов, П. Български историци. Биографично-библиографски справочник. С., 1981, с. 173. Същата информация се съдържа и във второто издание на справочника от 1999 г., с. 120.

⁴ Джамбазов, А. Правосъдната система на България (1878-1944). С., 1990, с. 111.

⁵ Василев, Й. Сто години неизвестност. Литературно-историческа новела. (Гаврил Занетов). — В: Василев, Й. Мнения. С., 1989, 10-53.

⁶ Божков, Ст., В. Василев, В. Паскалева и Цв. Тодорова. История на Българската академия на науките 1869-1969. С., 1971, с. 31.

⁷ Неправилно е изписано Б[орис] Дякович. Борис и Владимир Дякович са братя. За последния Вж. Жечев, Н. Човекът на дълга. Черти от учителската, обществената и книжовната дейност на Владимир Дякович (1864 — 1929 г.). — *Българите в Северното Причерноморие*. Изследвания и материали. Т. 4. В. Търново, 1995, 265-284.

⁸ Василев, Й. Цит. съч., с. 48.

⁹ Димитрова, Д. Занетов, Гаврил Танасов. — В: *Речник по нова българска литература*. С., 1994, 133-134.

¹⁰ Във фонд 112к (Областен съд 1891-1951 г.) на Варненския държавен архив няма никаква информация за кадровото осигуряване на Окръжния съд през 1895 г., когато Занетов работи там.

¹¹ *Държавен вестник*, бр. 56 от 1 юни 1889 г.

¹² *Пак там*, бр. 3 от 4 януари 1890 г.

¹³ *Пак там*, бр. 226 от 24 декември 1888 г.

¹⁴ *Пак там*, бр. 45 от 27 февруари 1890 г.

¹⁵ *Пак там*, бр. 123 от 8 юни 1891 г.

¹⁶ *Пак там*, бр. 261 от 28 ноември 1891 г.

¹⁷ Информацията от съответните укази е публикувана в: *Държавен вестник*, бр. 73 от 1 април 1892 г.; бр. 219 от 11 октомври 1894 г.; бр. 68 от 27 март 1895 г.; бр. 23 от 29 януари 1896 г.; бр. 75 от 4 април 1897 г.; бр. 121 от 8 юни 1900 г.; бр. 70 от 28 март 1901 г.; бр. 95 от 6 май 1902 г.

¹⁸ *Пак там*, бр. 3 от 5 януари 1910 г.

¹⁹ *Пак там*, бр. 113 от 27 май 1911 г.

²⁰ *Пак там*, бр. 113 от 27 май 1911 г.

²¹ В книгата си "Западни български земи и Сърбия..." Занетов благодари за съдействието да посети Поморавието на д-р Асен Кермекчиев. През 1916 г. последният е окръжен управител на Пожаревац и явно е помогнал на Занетов, възползвайки се от служебния си пост. Към края на с. г. Кермекчиев е даден под съд за престъпление по служба и отстранен от длъжност. (Вж. *История на българите 1878-1944 в документи*. Съст. Величко Георгиев и Стайко Трифонов. Т. II. 1912-1918. С., 1997, с. 530.) Следователно съдействието, което е оказал на Занетов, трябва да е било по-рано същата година.

²² *Моравски глас*, бр. 15 от 2 юли 1917 г.; бр. 20 от 7 юли 1917 г.

²³ Занетов, Г. Впечатленията ми от Поморавия. — *Моравски глас*, бр. 30 от 20 юли; бр. 31 от 21 юли; бр. 32 от 23 юли 1917 г.

²⁴ ЦДА, ф. 313 (д-р Васил Радославов), оп. 1, а.е. 2424, л. 2-4.

²⁵ *Западни покрайнини*, бр. 292 от 19 септември 1932 г. Малкото му име в списъка е грешно отпечатано Георги.

²⁶ *Държавен вестник*, бр. 26 от 5 май 1928 г.

²⁷ *Пак там*, бр. 96 от 7 май 1893 г.; бр. 106 от 21 май 1894 г.; бр. 97 от 8 май 1897 г.; бр. 171 от 7 август 1897 г.; бр. 78 от 15 април 1898 г.; бр. 95 от 6 май 1902 г.; бр. 160 от 22 юли 1908 г.; бр. 264 от 29 ноември 1908 г.; бр. 179 от 20 август 1909 г.; бр. 181 от 21 август 1910 г.

²⁸ *Пак там*, бр. 33 от 11 февруари 1902 г.

²⁹ *Пак там*, бр. 226 от 14 октомври 1903 г.

³⁰ *Пак там*, бр. 164 от 3 август 1905 г.

³¹ *Пак там*, бр. 129 от 20 юни 1898 г.

³² Василев, Й. Цит. съч., с. 45.

³³ Става дума за Статистическото бюро при Министерството на народното просвещение, основано с указ номер 712 от 18 август 1881 г. — *Държавен вестник*, бр. 62 от 29 август 1881. То е натоварено с функцията да събира разнопосочна статистическа информация за цялостния живот в Княжеството. Информация за желанието на Занетов да работи в Статистическото бюро Вж. във: Вазов, Ив. Събрани съчинения. Т. 21. Писма 1872-1908. С. 1979, 153-154.

³⁴ Василев, Й. Цит. съч., с. 47.

³⁵ Необходимо е да продължат издирванията по отношение биографията на Занетов. Подробности около уволнението му вероятно ще могат да се открият във ф. 242к (Министерство на правосъдието) и ф. 716 (Върховен касационен съд) на ЦДА. Частични документи може би ще се открият и във ф. 833 (Съюз на българските адвокати). Като се имат предвид публикациите на Занетов в списанията "Пролом" и "Българска мисъл" информация трябва да се потърси и във ф. 122 (Димо Кьорчев) на същия архив и във ф. 58к (Михаил Арнаудов) на НА-БАН. Подробности около служебната му кариера е възможно

да се намерят и в държавните архиви в градовете, където той е работил.

³⁶ Димитров, Стр. Гагаузкия проблем. — В: *Българите в Северното Причерноморие*. Изследвания и материали. Т. 4. В. Търново, 1995, 147-168; Мутафова, Кр. Теории и хипотези за гагаузите. — В: *Пак там*. Т. 2. В. Търново, 1993, 94-109.

³⁷ *Периодическо списание на БКД*. Т. 63. С., 1902, с. 590. (Има и отделен отпечатък).

³⁸ Тук Бобчев има предвид неprecизната структура на изложението.

³⁹ Действително подобни твърдения на Занетов силно накърняват научните достойнства на работата му, придавайки й злободневен политически патос. Бобчев нарича казаното за стамболовистите "гатанка" и дори се пита: "Сериозно ли е казано това или на шега?" Въпросното твърдение на Занетов не е единично. На друго място в книгата си той задава явно риторичния въпрос "Негово Царско Височество княз Фердинанд, който донейде е от маджарско происхождение, няма ли в жилите си българо-туранска кръв?"

⁴⁰ *Периодическо списание на БКД*. Т. 63. С., 1902, с. 625.

⁴¹ Занетов, Г. Българските колонии в Русия. — *Периодическо списание на БКД*. Кн. 37-38, 1891, 177-193; Кн. 39, 1891, 377-385.

⁴² Занетов, Г. Българските колонии в Русия. — *Периодическо списание на БКД*. Кн. 39, 1895, 849-898.

⁴³ Подробно Вж. Велева, Д. Енциклопедия "Българско Отечество". — *Известия на държавните архиви*, 1985, Т. 50, 245-282; Проданов, Н. Инициативата "Българско Отечество", историкът Пандели Кисимов и ръкописът "Кратък очерк за въстанията". — В: Кисимов, П. Кратък очерк на въстанията на българите за освобождение през последните четири века до Освободителната война на 1877 година. Шумен, 1998, 3-30.

⁴⁴ Вж. Проданов, Н. Неизвестен епизод от проучванията върху българите от Северното Причерноморие. — В: *Българите в Северното Причерноморие*. Изследвания и материали. Т. VI. В. Търново, 1997, 299-304.

⁴⁵ Тези му убеждения са изрично отбелязани от Иван Вазов. — Вж. Василев, Й. Цит. съч., с. 20, а и си личат в книжовните му изяви.

⁴⁶ Кавгата между двамата избухва по повод на една непретенциозна публикация на Занетов. В кн. 9-10 на сп. "Български преглед" от 1896 г. той отпечатва статия "Нови известия за П. Парчевич и времето му". Всъщност тези известия са само условно "нови" — те са публикувани на чужди езици. По този повод един от редакторите на "професорското списание" Л. Милетич прави в края на същата книжка на изданието твърде остра бележка. Реакцията на Занетов е радикална. Той престава да публикува в "Български преглед", а когато редакцията отказва да помести негов отговор на бележката на Милетич, русофобът Занетов го отпечатва в ярко русофилското списание "Българска сбирка" - "Към новите известия за Петра Парчевича и времето му (Отговор на г-на Милетича)". — *Българска сбирка*, 1897, кн. 4.

⁴⁷ Могат да се отбележат следните материали: Дацов, С. Зайчар и неговото население. — *Периодическо списание на БКД*, кн. VIII-IX, 1884; Христов, С. Пиротският окръг и неговото население. — *Периодическо списание на БКД*, кн. XI, 1894; Дримколов. Сръбските претенции в Западна България. С., 1897.

⁴⁸ Занетов, Г. Българи на Морава. Исторически и етнографски скици. С., 1914; Западните предели на българската народност, С., 1915; Западните български земи и Сърбия. История и етнография. С., 1917; Сръбско-българската граница в миналото. — *Моравски*

глас, от бр. 103/17 октомври 1917 г. до бр. 108/23 октомври 1917 г.; Населението по долината на Велика Морава. С., 1918; Из миналото на Моравско. Сръбско-българската граница в миналото. — *Моравски глас*, от бр. 192/4 февруари 1918 г. до бр. 204/18 февруари 1918 г.

⁴⁹ Вж. *Научна експедиция в Македония и Поморавието 1916*. С., 1992. Един от участниците в експедицията — проф. Анастас Иширков — издава самостоятелно няколко книги за българите в Поморавието.

⁵⁰ Завършилият подобно на Занетов юридически науки журналист Тихомир Павлов успява да посети Поморавието благодарение на своя брат — полк. Владимир Павлов, началник на Разузнавателната секция при Щаба на армията. След 1918 г. той публикува няколко книги, посветени на българите от Поморавието — Вж. Чолов, П. Български истории..., с. 303. Една от тях — "Българите в Моравско и Тимошко" — бе преиздадена, заедно с книгата на Христо Герчев "Сръбски свидетелства върху българите в Моравско" през 1993 г.

⁵¹ Занетов, Г. Западните български земи..., с. 33.

⁵² *Пак там*, с. V-VI.

⁵³ Занетов, Г. Българи на Морава..., с. 65-66.

⁵⁴ Занетов, Г. Австро-германската политика към България. II. Обрат в 1908 г. — *Българска мисъл*, 1928, кн. 4, 263-272; II. След отговора на България. — *Пак там*, кн. 5, 370-377; III. По въпроса за Солун. — *Пак там*, кн. 9, 645-649; кн. 10, 675-682.

⁵⁵ Янев, Я. Димо Кьорчев. С., 1932, с. 18.

⁵⁶ *Пролом*, 1923, кн. 19-20, 577-583.

⁵⁷ Русофобството на Занетов отново се изявява — той набляга на факта, че при Чаталджанската операция Р. Димитриев е под силното давление на руския полковник фон Дреер.

⁵⁸ И съвременната историопис отчита тези военни слабости — Вж. Марков, Г. България в Балканския съюз срещу Османската империя 1912-1913. С., 1989, с. 150.

⁵⁹ *Пролом*, 1925, кн. 6, 344-350.

⁶⁰ *Пролом*, 1925, кн. 10, 564-576; 1926, кн. 2, 76-91; кн. 3-4, 217-230.

⁶¹ *Пролом*, 1926, кн. 7-8, 461-483; кн. 9-10, 565-580.

⁶² *Пролом*, 1922, кн. 6, 185-196; кн. 9, 289-296.

⁶³ Занетов, Г. Рецензия за Nacian, I. I. Dobrogea. Reformele economice si sociale ce ea reclama. Bucuresti. 1891. — *Български преглед*, 1896, кн. 5, 128-131.

⁶⁴ Занетов, Г. Рецензия за Monicault, G. La Question d'Orient. Le Traite de Paris et ses suites (1856-1871). Paris, 1898. — *Периодично списание на БКД*, Т. 58, 1899, 651-656.

⁶⁵ *Воля*, бр. 120 от 29 май 1912 г. и в следващите броеве. Н. Йонков-Владикин отговаря в бр. 137 от 17 юни 1912 г.

⁶⁶ *Воля*, бр. 163 от 19 юли 1912 г.